

СЧЕТОВОДНА ПОЛИТИКА

**НОВИ ПРИНЦИПИ
И ПОДХОДИ В
СЧЕТОВОДСТВОТО**

Списание за прилагане
на международните
счетоводни
и одиторски
стандарти в България

**ВСЕ ОЩЕ НЕПРЕОДОЛИМИТЕ РАЗЛИЧИЯ
В СЧЕТОВОДСТВОТО, ИЛИ ЗА НЕЩАТА,
КОИТО НЕ СМЕ ПРОМЕНИЛИ**

**СДЕЛКИ МЕЖДУ ПРЕДПРИЯТИЕТО МАЙКА
И НЕКОНТРОЛИРАЩОТО УЧАСТИЕ ПРИ ЗАПАЗВАНЕ НА КОНТРОЛ**

**ПРИЛОЖЕНИЕ НА СТОЙНОСТНО-ПРОПОРЦИОНАЛНИЯ ПОДБОР
(PPS SAMPLING) ПРИ ИЗВЪРШВАНЕ НА НЕЗАВИСИМ ФИНАНСОВ ОДИТ**

**АКЦИОНЕРНИТЕ
И ЛИХВАРСКО-КРЕДИТНИТЕ ДРУЖЕСТВА
ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО
И ТЯХНОТО СЧЕТОВОДСТВО.
ОПИТЪТ НА СЛИВЕНСКИТЕ
И ГАБРОВСКИТЕ ВЪЗРОЖДЕНЦИ**

7-8 | 2010

Акционерните и лихварско-кредитните дружества през Възраждането и тяхното счетоводство. Опитът на сливенските и габровските Възрожденци

Доц. г-р Иван Русев

В средата на 60-те години на XIX в. възрожденецът просветител д-р Иван Богоров посещава Сливен и в описанието, което той прави на този развит стопански и духовен център в българските земи по онова време, между другото отбелязва: „От всичките ханища най за похвала е на сарафското дружество ханът, едно ново здание, чистичко из вътре и мирише малко нешто на европаизъм,... Сарафското дружество е основано преди десетина години и дава пари с лихва на търговци без да зима и то, което, ако свалише няколко хиляди жълтици от Виена, дето лихвата е твърде малка

сравнително с сливенската, можеше по-више да си ползува, да развие по-много търговията и да улесни направата на пловдивско — бургаский железен път, на който Сливен ще бъде пета станция”¹.

Думите на д-р Иван Богоров vizират хана (кантората) на „Компания лихвена” — едно от големите лихварско-кредитни дружества в Сливен през Възраждането. Колоритен в своя изказ, д-р Богоров много точно отбелязва: вътре в хана „мирише малко нешто на европаизъм” — какво по-добро определение за модерността в облика и дейността на това дружество.

Впрочем, няма нищо чудно, че „Компания лихвена“ възниква и действа именно във Възрожденски Сливен — град, за чиито модернистични прояви в търговията (в частност в счетоводството) през епохата вече стана дума в нашата рубрика². Данните за сливенските възрожденски лихварско-кредитни и акционерни дружества през третата четвърт на XIX в. допълват картината и доказват, че сливенските възрожденци добре познават и прилагат европейската търговска модерност.

Сливен, главният търговски център на Сливенско-Котленския район през Възраждането, един от водещите в стопанско отношение в българските земи през епохата, се превръща и в негово финансово средище. В града се струпват значителни парични средства. Към средата на XIX в. в него чувствително нараства броят на заможните караабджии и търговци, които поради доброто си финансово положение са в състояние да предоставят кредити, а в същото време нараства и търсенето на свободни парични средства от страна на по-дребни и начинаещи караабджии и караабджийски търговски дружества³. На тази именно основа възникват двете сливенски лихварски дружества — „Сливенско содру-

жие“ („Содружието на миропоможый степь“) и „Компания лихвена“, работили през 40-те — 60-те години на века. Тези две дружества са изградени на принципите на събирателните дружества. Приемствеността между тях е безспорна. Наличните до момента сведения сочат категорично, че това са първите български лихварски дружества от този нов за времето си вид — създадени изцяло от българи и обусловени от местните обстоятелства и потребности. „Сливенско содружие“ и „Компания лихвена“ са първите български дружества — ранни прототипи на банкови учреждения, които извършват лихварски и полични операции⁴.

„Сливенско содружие“ — първото голямо дружество, което се занимава с лихварство и финансови операции във Възрожденски Сливен, е създадено на 1 януари 1849 г. от девет богати сливенски търговци, сред които са Стефан Саръиванов, Русчо Миркович, Сава Минчов, Парашкева Бянов, Васил Попстанчов и др.⁵ В структурата и дейността на дружеството преобладават модернизационните форми, както и вече изградените в района традиции, свързани с местното абаджийско производство и търговия. Дружеството е учредено с договор, който периодично се

подновява. Неговият край също е регламентиран с договор („Разделително писмо“). То използва фирмен печат. Има свое официално наименование, което се променя във времето с цел да се намери най-подходящият еквивалент на неговата дейност. Договорите ясно и конкретно регламентират всички детайли в работата на дружеството, като се следват вече добре познатите модели, плод на досега на възрожденеца с модерното търговско право.

Предметът на дейността на „Сливенско съдружие“ е формулиран още в уводната част на учредителния договор — търговците се съдружават, за да „...утвердим една търгофицна на файхчилък, на полици или на други разни щото видими благоволну синкома помижду си...“⁶. Следователно дружеството се създава с цел да се занимава с „фаисчилък“ (лихварство), полични и други подобни финансови операции. Договорите определят и размера на лихвата: за летния период, заключен между празниците „Свети Георги“ (Гергьовден — 23 април/6 май) и „Свети Димитър“ (Димитровден — 26 октомври), лихвата е 2%, а за останалата (зимната) част от годината, когато се предполага, че доходите на потенциалните креди-

тополучатели са по-ниски, тя спада на 1.5%.

Съгласно договорите на „Сливенското съдружие“ най-големите права и отговорности се възлагат на **касиера** — човека, който „ще държи касата и ще води тефтерите“, т.е. ще е отговорен за **счетоводството** на дружеството. Тази длъжност се изпълнява на ротационен принцип всяка година от по един от съдружниците. Касиерът е длъжен периодично (на всеки три месеца) да отчита сметките си пред другите съдружници, а в края на годината той трябва да приключи **годишната равностетка** и да предаде касата на следващия по ред съдружник, който да изпълнява функциите на касиер и счетоводител през следващата година. За да не пада рискът от сделките изцяло и само върху касиера, той е задължен при всеки удобен случай за даване на пари с лихва да се допита до мнението на другите съдружници и всички те да вземат решение, което да се приведе в изпълнение от касиера. Без допитване до мнението на другите, касиерът носи сам отговорността и евентуалната загуба трябва да бъде компенсирана от личната му сметка. Клаузите на договора са изключително строги и за другите съдружници — в случай на

нужда всеки от тях може да вземе пари от касата, но след това същият се задължава да ги възстанови с горепосочената лихва, т.е. със съдружниците се постъпва така, както се постъпва с всеки външен човек, клиент на фирмата. Същото се отнася и за касиера, който има всички права и задължения като обикновен член на дружеството, наред с особените задължения, които трябва да изпълнява като касиер. В договора стриктно се регламентират всички ония поспецифични случаи при даването на пари под лихва, за да не може никой от съдружниците и от клиентите да спекулира с капитала и с доверието на членовете на дружеството. В случай, че остане част от капитала, който не може да се даде под лихва, се предвижда да се закупи някаква стока, която ако не се продаде, трябва да се подели между съдружниците. Впрочем печалбата или загубата трябва да се дели пропорционално между членовете, според вложения от тях капитал.

Ако се съди по успешния ход на делата на дружеството и по неговия непрестанно нарастващ капитал, може да се предполага, че заслуга за това имат главно касиерите — съдружниците, които през годината водят неговото счетовод-

ство и оперират с капитала му. Безспорно това са търговци с добри за времето счетоводни познания. Тези функции се изпълняват последователно от: Нойко х. Станчов (1849 г.), Сава Минчов (1850 г.), Стефан Саръиванов (1851 г.), Русчо Миркович (1852 г.) и Парашкева Бянов (1853 г.).

Дружеството има свое фирмено наименование. През 1849—1850 г. то се именува „Сливенско содружие“, а от 1851—1852 до 1854 г. се сдобива със собствен печат и с ново име: „Содружието на Миропоможый степь“. Новото име се посочва за първи път в договора от 1 януари 1851 г., а печатът е изработен и пуснат в употреба през 1852 г. До 1851 г. всеки касиер се задължава да подписва издаваните от дружеството документи със собственото си име, след което да прибавя фирмата „Сливенско содружие“ или „Содружието на Миропоможый степь“, а от 1852 до 1854 г. за целта са необходими освен подписа на касиера, печата на дружеството и още два подписа на съдружници. По този начин явно фирмата се презастрахова срещу евентуални своеволия от страна на определения за касиер съдружник.

Голям интерес предизвиква второто име на дружеството и неговия печат, които се появяват едно

след друго. Печатът представлява: в центъра е изобразен двуглав орел, разперил криле, с корона; в краката му е изписана годината – 1852; околвърст на централното изображение има надпис: „Содружи то на Мировоможъи степъ“. Без съмнение, срещаме се с една типична руска заемка — двуглавият орел с корона, символ на величие то на руския царизъм, и името на дружеството, изписано на руски език в побългарен вариант. Може да се предполага, че заслуга за тази промяна в наименованието и за новата символика на дружеството има одеският възпитаник Добри Чинтулов. През пролетта или в началото на лятото на 1850 г. Чинтулов се завръща в родния си Сливен след престой и обучение в Русия⁷, посвещава се на учителското поприще и още от началото установява добри приятелски отношения с школския епитроп Русчо Миркович — основен инициатор както на тази, така и на много други амбициозни модерни стопански прояви в Сливен и района по онова време. Новото наименование в по-осъвременен вариант може да се предаде така: „Дружество на градивното начало“. Тази промяна не е никак случайна и не трябва да се подминава без нужното внимание. Документите и наличната

до момента литература ясно сочат, че създаденото в Сливен лихварско дружество през 1849 г. е първият, не само в града, но и в българските земи през Възраждането, ранен прототип на банково учреждение⁸. Посочваната Българска банка „Звезда“, като първо такова българско учреждение, е създадена във Варна едва през 1863 г.⁹ Но в случая още по-важно е друго — че членовете на това сливенско дружество имат съзнанието, че създават нещо ново, че те не са лишени от самочувствието на хорановатори, поставили едно истинско начало. А сред тях са заможни търговци като Русчо Миркович, Стефан Саръиванов, Парашкева Бянов и др., които в своята търговска дейност вече са надхвърлили рамките на Сливен и района и добре познават пазарите в Бургас, Одрин, Цариград, малоазийските пазари на Османската империя и пр., което още повече увеличава стойността на направената от самите тях самооценка чрез приемането на новото име на дружеството.

Явно поради ранното време, в което възниква, „Сливенското содружие“ („Содружието на Мировоможъи степъ“) е организирано под формата на добре познатия тогава в града „ортаклък“ (сдружаване, което стои най-близо до

регламентираните от търговското право принципи на изграждане на събирателното дружество), а не под все още непознатата и непрактикувана на българския пазар акционерна форма. В конкретния случай търговците се сдружават с труд и капитал, за да работят под обща фирма при солидарна и неограничена отговорност. Тяхната дейност се свежда до примитивните за днешните ни разбирания банкерски услуги, като даване на пари под лихва и издаване и погасяване на полици. Но има един интересен детайл, който навежда на мисълта, че съдружниците не са били далеч от идеята за създаване на акционерно дружество — дяловото участие на търговците при създаването на фирмата е с еднакви или кратни суми. Стефан Саръиванов и Русчо Миркович (вероятните инициатори) се включват с по 4400 гр., други 4-ма съдружници — с по 2200 гр., други двама — с по 1000 гр. и един — с 600 гр. Може да се предполага, че размерът на началните суми е бил предварително уговорен, че съдружниците са се стремили към еднакви вноски, а това наподобява акциите при акционерните дружества. Но до акционерно дружество така и не се стига, не поради недостиг на капитал в града тогава (доказва го дяловото уча-

стие на съдружниците), а по-скоро поради липса на опит и на достатъчно съмишленици, готови да рискуват с едно ново начинание.

Първоначалният замисъл е дружеството да работи 10 години. То обаче просъществува само пет и се саморазтурва в началото на 1854 г. Ако се съди по „Разделителното писмо“ от 1 януари 1854 г., съдружниците се разделят по завидно цивилизован („европейски“) начин, като всеки един от тях си получава вложения капитал, заедно с полагащата му се печалба¹⁰. Следователно причината за разтурването на дружеството не е продиктувана от никакви вътрешни неуредици или конфликти, още повече, че за петте си години съществуване то работи твърде успешно и увеличава своя капитал с повече от четири пъти — от 20 200 гроша в началото на 1849 г. до 84 405 гроша и 20 пари в края на 1853 г. Най-вероятно причина за саморазпускането на дружеството се явява започналата Кримска война (1853—1856 г.), която неминуемо дава своето отражение на българския пазар. Явно поради страх от евентуални бъдещи неуспехи, търговците лихвари решават да разтурят своето дружество.

На 1 септември 1858 г. с договор е поставено началото на вто-

рото голямо лихварско дружество в Сливен, наречено „Компания лихвена“¹¹. То просъществува почти десет години. Целта на дружеството е ясно формулирана в неговия учредителен договор: „... да работим в тойзи град [Сливен] и по други — ако земни нужда като даваме парите си с лихва суцо и да земами“. В договора от 1 септември 1859 г. целта на дружеството е допълнена, като се предвижда то да работи и с полици. В него се включват над десет видни сливенски търговци, някои от които влагат капитал и за сметка на свои близки родственици. Това е на практика стопанският елит на Възрожденски Сливен, местните едри търговци карабаджии, вече добре познати като създатели на модерни търговски дружества и манифактури: Панайот Д. Минов, търговското дружество „Димитър Костов и синове“, Александър (Александрия) Белчев, Господин Данчович, Русчо В. Миркович, Парашкева Бянов и др.

„Компания лихвена“ е изградена под формата на събирателно дружество. Откроява се нейната перфектна организация на работа, регламентирана чрез договорите ѝ. Устройството на дружеството е явно унаследено от устройството на предишното сливенско лихвар-

ско дружество, още повече, че някои от членовете на „Сливенското содружие“ („Содружието на миропоможый степь“) са по-късно членове и на „Компания лихвена“. Договорите на „Компания лихвена“ строго регламентират всички права и задължения на съдружниците, които участват в дружеството както с капитала си, така и с труда си и работят в него при солидарна и неограничена отговорност. Предвижда се ежегодна смяна на **касиера**, върху който пада основната тежест от работата, без самият той да може да взема еднолични решения. Касиери на дружеството през годините са: Русчо В. Миркович, Димитър Жечков, Александър Белчев, Р. В. Миркович (вместо Парашкева Бянов), Добри П. Минов, Добри П. Минов (вместо Панайот Минов), Р. В. Миркович (вместо Димитър Костов) и Р. В. Миркович. Открояват се имената на Русчо В. Миркович и Добри П. Минов, които най-дълго време са касиери (общо цели шест години), вероятно поради това, че най-добре се справят с трудните за прилагане **счетоводни операции**.

Прави впечатление, че новото дружество прилага доста по-гъвкава политика относно основната си дейност — отпускането на заеми

под лихва, явно и поради натрупания вече опит. „Компания лихвена“ дава пари под лихва на външни за дружеството лица при 1,65% месечна лихва и при най-дълъг период за изплащане — три месеца. Ако отпуснатият кредит е със срок един месец, то лихвата е 2%. Предвижда се възможността дружеството да взема пари с лихва от „външни места“, но при не по-голяма лихва от 12% за годината (т.е. от 1% за месец). При нужда дружеството може да вземе пари и от самите съдружници при лихва 1,25% за месец. Следователно „Компания лихвена“ дава кредити при годишна лихва от 19,8% до 24%, а ползва заеми при годишна лихва от 12% до 15%. С тази разлика в лихвените проценти, която е в полза на дружеството, се обяснява и немалката печалба, която то реализира през годините — от 228 600 гроша начален капитал през септември 1858 г. до 414 389 гроша и 30 пари в наличност и несъбрани дългове към 31 август 1864 г.

За модерния почерк в дейността на „Компания лихвена“ свидетелства нейната документация. Учредителни и ликвидационни договори, както и **14 равностетки** (годишни, месечни, поименни) в 21 екземпляра днес се съхраняват във фондовете на Народната библио-

тека „Св. св. Кирил и Методий“ в София и в Регионален исторически музей — Сливен. И договорите, и счетоводната документация се изготвят в множество екземпляри — по един за всеки съдружник.

От годишна равностетка на „Компания лихвена“, изготвена на 31 март 1860 г., е видно, че към тази дата дружеството разполага с оборотен капитал и печалба общо за 380 536 гроша и 30 пари¹². Екземпляр от равностетката е изпратен на богатите български търговци Евлоги и Христо Георгиеви в Букурещ, от което може да се съди, че „Компания лихвена“ търси и намира съдействието на тяхната фирма (най-крупната българска търговска фирма през XIX в. въобще!) при уреждането на своите дружествени отношения като своего рода закрила и превантивна мярка срещу евентуални злоупотреби на съдружниците и на клиентите на „Компанията“.

Важно е да се отбележи кои ползват кредити от „Компания лихвена“ — информация, която получаваме от кредитната („пасивната“) страна в равностетките на дружеството. „Компания лихвена“ отпуска заеми на някои общини като Медвенската, Акбунарската (с. Ак бунар, дн.с. Бял кладенец, община Нова Загора), Инджекюв-

ската (с. Индже кьой, дн. с. Стоил войвода, община Нова Загора), на Новоселската църква в Сливен. Дружеството кредитира множество дребни търговци — бакали (Господин Гандюв, Петко Самсонов, Бойко Бакалина, Михаил Иванов и др.), хора от други занаяти (Иван Киров сарафина, Стоян Н. Бакърджия, златарите Николчо К. Тодоров и Иванчо Петров, х. Васил Маринов табака (чичо на историка на Сливен д-р Симеон Табаков), Георги Костов бахчеванджия и др.), едрия чифликчия и търговец Сеадет Герай Султан от сливенското село Черкешлей (дн.с. Желю войвода) и др. Но сред клиентите на дружеството най-многобройна е групата на всички онези дребни и едри търговци, търговски дружества, долапчии и др., които са свързани с абаджийското производство в Сливен и в прилежащия към града балкански район. Сред едрите търговци абаджии, получили кредит от дружеството, трябва да споменем: Георги Кръстев, Георги Димов Гидика, Иван П. Чинтулов, Васил Попстанчов, Димитър П. Чинтулов, Андоначи Икономов, Стефан Саръиванов и др., сред фирмите — „Гандю Божилков и дружие“, „Господин Данчович и дружие“, „Русчо В. Миркович и дружие“ и др. В това чис-

ло са и повечето съдружници в „Компания лихвена“, които теглят кредити от собственото си дружество и които в търговската си дейност дават предпочитание на покупко-продажбите с абаджийска стока: Димитър Жечков, х. Никола Татюв, Русчо В. Миркович, Александър Белчев, Тодораки Ахмаков и др. Дружеството има много длъжници в балканските селища — Градец, Медвен, Котел и Жеравна, където сливенските търговци, сами или чрез посредници, организират многобройни разпръснати манифактури за производство на вълнени платове. В обсега на дейността на дружеството попада и районът, намиращ се югоизточно, южно и югозападно от Сливен. То раздава кредити на хора от гр. Ямбол, с. Гюлюмяново (дн.с. Роза, община Ямбол), с. Бояджик (община Ямбол), гр. Нова Загора, вероятно и гр. Стара Загора.

Следователно „Компания лихвена“ възниква, за да задоволи една конкретна потребност — нуждата от кредит за развитие на местното абаджийско производство в Сливен и района през 50-те — 60-те години на XIX в. С това се обяснява фактът, че то е създадено от богати търговци караабаджии и отпускат заеми главно на такива търговци, предприемачи, търговски дру-

жества и др., занимаващи се с организирането на производството на вълнени платове в града и района и с пласирането на готовата продукция. Веднъж замогнало се обаче, то е в състояние да кредитира и други стопански и обществени сфери, вън от абаджийството — отпуска кредити на селски общини, на църковни настоятелства, на занаятчийи и дребни търговци. Безспорният успех на тази местна инициатива, особено през първите шест години на нейното съществуване, се обяснява със следните причини — съвременното възникване на дружеството, когато търсенето на кредити след Кримската война (както в страната, така и в Сливен) е изключително голямо; значителният за онова време начален капитал, с който то започва своята дейност; приемливият лихвен процент, който дружеството предлага¹³; гъвкавата му лихвена политика и не на последно място — изрядната организация, при която то работи. Всичко това характеризира „Компания лихвена“ като едно от най-големите лихварски дружества у нас до Освобождението — ранен, но значим предшественик на възникналите по-късно типични банкови учреждения.

През 60-те — 70-те години на XIX в. в Сливен се заражда идеята

за създаването на акционерни дружества с цел кредитирането на някои крупни производствени и търговски мероприятия. Всъщност тази идея съвсем не е нова за сливенци, още повече като се има предвид, че някои от тях вече участват в създадени такива дружества вън от града. Така например, Русчо Миркович е акционер в Българското търговско парапловно съдружество „Провидение“ — Цариград¹⁴, а брат му Георги Миркович през 1862—1863 г. е акционер в Акционерно дружество „Българска пчела“ — Браила¹⁵. С две акции от по 10 турски лири от 25 декември 1863 г. член на „Провидение“ става и богатият сливенски търговец караабаджия Георги Н. Карамалаков¹⁶. А създаденото през 1869 г. „Българско търговско дружество“ във Варна има акционери в много селища на страната, в това число и в Сливен, Котел, Медвен и други¹⁷.

Първите акционерни дружества, създадени във Възрожденски Сливен, са: Българско търговско дружество „Промышление“ (1 август 1872 г.), Акционерно търговско дружество „Добра чест“ (1 септември 1873 г.) и „Българско Търговско Дружество в Сливен — 1874“¹⁸. Има и една нереализирана докрай, но изключително амбици-

озна инициатива в града през 1867 г. за създаване на акционерен принцип на „Сливенско винарско дружество“ („Ислимие шярап компани-ясъ“) за производство „от нашето тукашно грозде, вино таквози което да е подобно на европейското Бордо или Друго...“ — инициатива, за която сливенци си спечелват подкрепата на одринския валия Хуршид паша, на влиятелния цариградски търговец Христо Тъпчилещов, на поляка на турска служба Михаил Чайковски (Садък паша), командир на „Казак алая“, на заможни цариградски банкери евреи и сановници, но която уви остава неосъществена въпреки „европейския“ ѝ замисъл¹⁹. Реализираните проекти, свързани с акционерното дело в града преди Освобождението, минават по вече добре познатия път — организация, съобразена с изискванията на модерното търговско право, наличие на отпечатани в Цариград акции с подробно изписана върху тях информация, на печатан устав („Промышление“), на периодично обновявани управителни съвети, в които на писарите и на касиерите се пада голямата отговорност. Никак не е случайно, че в дейността на „Промышление“ след Освобождението единствено за касиера и за деловодителя се предвижда заплащане —

по 300 лева годишно. На тези длъжности се изявяват модерно мислещи и действащи млади сливенски търговци, очевидно притежаващи добри търговски и счетоводни знания: Александър Янков, Сидер Д. Попов, Димитър Костов, Киро К. Пантовчиев, Иван х. Мавродиев („Промышление“), Тодор Костов („Добра чест“), Тодор Г. Калов (бъдещ текстилен фабрикант) и Юрдан В. Коимджи („Българско Търговско Дружество в Сливен — 1874“). Но и при акционерните дружества се повтаря вече добре познатият сценарий с лихварско-кредитните — макар първоначалният замисъл да е по-широк, дейността се ограничава с отпускане на кредити под лихва и увеличаване на капитала, като печалбата се поделя под формата на дивиденди между акционерите. Размирните събития, свързани с „Източната криза“ през 1875—1878 г., както навсякъде „из Българско“ повлияват негативно сливенските акционерни дружества и някои от тях преустановяват окончателно съществуването си. Единствено оцелява „Промышление“, което до 1885 г. работи като „спестовно“ дружество и отпуска заеми срещу 12% лихва.

Появата на сливенските лихварски и акционерни дружества до

голяма степен е обусловено от струпването на значителен свободен капитал в града към средата на XIX в. Относно своя произход този капитал е пряко свързан с производствено-търговската дейност в останалите селища от района (Котел, Жеравна, Градец, Медвен, Ичера и т.н.) и по-специално с местното вълненотекстилно производство и търговия, поради което връзката, макар и косвена, на посочените селища със сливенските дружества на капитала изглежда лесно обяснима. Още повече, че основната част от капитала на тези дружества се насочва обратно за кредитиране на същото производство и на същата търговия в района.

Габрово е друг възрожденски град, водещ стопански център през епохата, за чиито постижения в сферата на търговската модерност вече стана дума в нашата рубрика²⁰. Поредното доказателство са данните за наличие на инициативи в селището за създаване на модерни кредитни дружества през 60-те и 70-те години на XIX в.

Първата инициатива датира от 1868 г., когато в Габрово е образувано дружеството „Българско читалище Спестяване“. Сформирано е настоятелство на дружество-

то в състав от четирима габровци: Иван П. Златин, Еким Манолов, Лазар Тодоров и Стоян Кирилов. Предвижда се всеки член да внесе еднократно по 125 гроша и допълнително по 3 гроша на месец, за да нарасне по-бързо капиталът на дружеството. Срещу вноските се издават официални записи, снабдени с оригинален фирмен печат, изобразяващ: женска фигура с разтворена книга в лявата ръка, в дясната с венец, а под фигурата — глобус и наковалня. Запис под № 55 е издаден на името на Цончо Пенчов (Бейков), член на дружеството от началото (1868 г.) до 19 юли 1872 г., което показва, че към тази последната дата „Българско читалище Спестяване“ продължава да съществува²¹.

Най-крупната габровска възрожденска инициатива за създаване на модерно търговско дружество (поне като замисъл и организация) се ражда няколко години по-късно, през януари 1871 г., когато възниква „Безименното търговско дружество Бъдъщност“. Самото наименование подсказва, че това е акционерно дружество и с времето то се сдобива с основните характерни белези на такова: през 1872 г. в цариградската печатница «*Phare du Bosphore*» е отпечатан негов устав от 11 страници, „написан в Габро-

во в началото на януари 1871 г.²²; дружеството има собствен печат, отпечатани в печатница акции и билети, избрано ръководство („Настоятелство“) с регламентирани функции на всеки от неговите членове, **счетоводни книги**.

Уставът на „Бъдъщност“ регламентира начина, по който ще се набира капиталът, и дейността на дружеството: броят на акционерите е ограничен до 100 души (чл. 2); всеки член закупува акция на стойност 1 турска лира, а след това доплаща по 3 гроша на седмица (чл. 3) — т.е. възпроизвежда се вече познатият модел от „Българско читалище Спестяване“, което подсказва, че инициаторите на второто габровско акционерно дружество са и сред създателите на първото; предвижда се първоначално капиталът да се раздава под формата на кредити, а след като нарасне достатъчно, да се свика общо („пълно“) събрание „на дружествените членове, за да разсъдят и разыскат в какъв вид търговски предприятия треба да употреби дружеството своите капитали“ (чл. 7). Акция се издава срещу първоначалната вноска от 1 т.л., а „билет“ — срещу допълнителната годишна вноска от 156 гр. (52 седмици по 3 гр.). Запазени са акции и билети на имената на: Васил Михов, свеще-

ник и учител в Габровското класно училище от 1862 до 1895 г. (за всичките години от 1871 до 1882); Стефан П. х. Стойчов (1873, 1875, 1876 г.); Цончо Пенчов Бейков (1871, 1872, 1873, 1874 г.) — търговец, член на училищното настоятелство, сподвижник на революционните дейци в града, баща на историка на Габрово д-р Петър Цончев²³.

Съгласно чл. 16 на Устава на дружеството неговото Настоятелство включва следните длъжности: председател, съкровищник (касиер), писар и двама помощници. По всичко изглежда, че за съкровищник и за писар са били избирани хора с добри за времето **счетоводни знания**, авторитетни местни търговци, тъй като именно на тях се е падала голямата отговорност за увеличаване капитала на „Бъдъщност“. Съкровищникът е този, който отпуска пари под лихва на частни лица. На двете длъжности се изреждат едни от най-видните габровци по онова време: Христо П. Шанов (председател), Йосиф И. Стомоняков (писар) и П. А. Хесапчиев (касиер) през 1871–1872 г.; Цончо П. Бейков (писар) и Хр. Р. Бобев (касиер) през 1873 г.; съответно И. П. Червенаков и И. К. Калпазанов през 1875 г.; Хр. Стомоняков и Д. И. х.

Досев през 1876 г.; Йонко Ц. Йонков и Бончо Иванов през 1878 г.; Й. Ц. Йонов и С. П. Бейков през 1879 г.; Н. Г. Промов и Йоаким Генчов през 1881 и 1882 г. За отговорността на писаря свидетелства фактът, че от 1879 г. наметне тази длъжност става платена — за нея се предвижда немалката сума от 300 гр. месечно²⁴.

„Бъдъщност“, а и другите габровски търговски дружества по онова време, използват разнообразен набор от финансовоотчетни документи: „запис“, „ръкописание“, „добро“ (оригинален български превод на френската дума « bon », който се среща и във възрожденските търговски и счетоводни ръководства като опит за запазване чистотата на „младия“ книжовен език), „сенет“, „темисюк“, „полица“ и др. Тези понятия са с различен произход — български, френски, турски, италиански, което е поредното доказателство за културните общувания и влияния на българския възрожденски пазар²⁵.

„Безименното търговско дружество Бъдъщност“ просъществува от 1871 до 1884 г. Наскоро след Освобождението то закупува от турци една голяма воденица в

Алтън Панега (дн. гр. Златна Панега), но сделката се оказва неизгодна и тя го води до фалит. През 1884 г. дружеството престава да съществува²⁶.

През 1876 г. в Габрово е основано ново акционерно дружество под името „Щастие“, данни обаче за него липсват²⁷. Най-вероятно революционните събития през същата година, които силно засягат и Габровския край, осушават тази инициатива.

Макар да не достигат до мащабите на пловдивските, варненските или сливенските акционерни и лихварско-кредитни дружества, по своята организация първите габровски проекти също носят почерка на търговската и счетоводна модерност, на модерното европейско търговско право и съставляват съществена част от националната палитра в тази сфера през Възраждането. А в тази палитра основен дял (и като мащаби, и като организация) се пада на българските цариградски фирми, на акционерните и лихварско-кредитните дружества на голямата цариградска българска колония, събрала ядро то на стопанския и културния елит на нацията преди Освобождението.

БЕЛЕЖКИ

1. **Богоров, И.** Няколко дена разходка по българските места. Пътувал през 1865 — 1866. Букурещ, 1868. — В: **Богоров, И.** Избрани страници. София, Изд. „Хемус“, с. 58.

2. **Русев, И.** Прояви на модерна организация и счетоводство в дейността на възрожденските фирми от Сливенско-Котленския край, Пловдив и Казанлък през XIX в. — сп. „Счетоводна политика“, 2009, № 3—4, с. 42—62.

3. По-подробно в: **Русев, И.** Фирми и манифактури в Сливенско-Котленския район през Възраждането. В. Търново, 1996.

4. **Русев, И.** По въпроса коя е първата българска банка — дискуссионно и документално. — Българска историческа библиотека, 2000, № 4, с. 26—40.

5. Тук представям главно модернизационните прояви в дейността на това, а и на следващите сливенски възрожденски дружества. По-подробно описвам тяхната история в: **Русев, И.** Фирми и манифактури ..., с. 210—229.

6. Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Български исторически архив (по-нататък НБКМ, БИА), Ф. 169, а. е. 55 л. 18.

7. Сборник „Добри Петров Чинтулов, 1822—1922 г.“. Под ред. на **Н. Табаков**. Сливен, 1922, с. 33; **Табаков, Н.** Добри Чинтулов. Биографичен очерк. София, 1955, с. 52.

8. **Русев, И.** По въпроса коя е първата българска банка ...

9. Икономика на България. Т. I, София, 1969, с. 276.

10. НБКМ, БИА, Ф. 169, а. е. 55, л. 31 и 31 а.

11. **Русев, И.** Фирми и манифактури ..., с. 214—219.

12. НБКМ, БИА, Ф. 7, а. е. 1745, л. 61.

13. Важно е да се припомни, че след Кримската война (1853—1856 г.) лихвеният процент на българския пазар достига до 50—60% годишно, а в някои случаи дори до 400% годишно. Виж: Икономиката на България. Т. I, София, 1969, с. 275.

14. Запазени са няколко акции от „Провидение“ на името на Русчо В. Миркович, всичките са с пореден № 128, с дата 1.I.1864 г. и на стойност по 10 турски лири: НБКМ, БИА, Ф. 169, а. е. 3, л. 191; пак там, а. е. 55, л. 81 (П.Д.2853) и Регионален исторически музей (РИМ) — Сл., инв. № 836 В, ВД—147.

15. **Бочев, Ст.** Цит. съч., с. 229.

16. РИМ — Сл., инв. № 983(а)В, ВД — 172; РИМ — Сл., инв. № 983(б)В, ВД — 173.

17. **Бочев, Ст.** Цит. съч., с. 250.

18. **Русев, И.** Фирми и манифактури ..., с. 224—227.

19. Пак там, с. 219—224.

20. **Русев, И.** Търговските дружества на българите през Възраждането — пътят на една еволюция. — сп. „Счетоводна политика“, 2008, № 7—8, с. 37—54; **Русев, И.** Прояви на модерна организация и счетоводство в дейността на възрожденските фирми в Габрово, Свищов и Троян през XIX в. — сп. „Счетоводна политика“, 2009, № 5—6, с. 43—60.

21. **Цончев, П.** Из стопанското минало на Габрово. Монографични изследвания. Второ издание. Габрово, 1996, с. 461, 474—475.

22. Устав на Безименно търговско дружество „Бъдъщност“ в Габрово. Цариград, 1872. Екземпляр от „Устава“ се съхранява във фонда на Регионален исторически музей (РИМ) — Габрово под инв. № 2492-В.

23. РИМ — Габрово, инв. № 1975-В; **Цончев, П.** Из стопанското минало на Габрово..., с. 474—475. За Цончо Пенчов Бейков в: **Цончев, П.** Из общественото и културно минало на Габрово. Исторически приноси. София с. 249, 548, 317, 322 и т.н.

24. **Цончев, П.** Из стопанското минало на Габрово..., с. 462.

25. Пак там.

26. Пак там.

27. **Бочев, Ст.** Акционерното дело преди Освобождението ни. — В: **Цанков, Ал., Д. Мишайков, Ст. Бочев.** Акционерното дело в странство и у нас. София, 1926, с. 262.

